

Janusz Policha

Aktywność polityczna mniejszości żydowskiej w II Rzeczypospolitej

W żydowskim życiu politycznym w czasach II Rzeczypospolitej można dostrzec trzy tendencje. Dwie z nich skupiały się przyszłościowo i docelowo na utopii, trzecia natomiast opierała się na realiach ówczesnej rzeczywistości politycznej. Pierwsza tendencja, syjonistyczna, zmierzała do rozwiązania problemu żydowskiego poprzez stworzenie żydowskiej siedziby narodowej, a w miarę możliwości także żydowskiego państwa narodowego w Palestynie oraz stopniową, ale masową emigrację Żydów z krajów diaspory, w tym także z Polski. Druga tendencja, socjalistyczna, widziała możliwość rozwiązania problemu żydowskiego wraz z całkowitą przebudową społeczną Polski oraz innych krajów w duchu myśli socjalistycznej. Trzecia tendencja odrzucała możliwość pełnego rozwiązania kwestii żydowskiej koncentrując się na poszukiwaniu pragmatycznych sposobów zabezpieczenia Żydów przed pogorszeniem istniejących warunków życia materialnego, kulturalnego i religijnego.

Ideowe wpływy syjonizmu dają się zaobserwować wśród Żydów na ziemiach polskich jeszcze w ostatnich dziesięcioleciach XIX wieku, głównie w zaborze pruskim i austriackim. Jej wpływom ulegała głównie młoda inteligencja żydowska, która dotychczas, dzięki zdobytemu wykształceniu, zbliżała się do kultury polskiej. Wraz z pojawieniem się idei syjonistycznych grupa ta coraz częściej odrzucała asymilację jako perspektywę osobistą czy zbiorową. Syjonizm początkowo występował w formie zlaicyzowanej, chociaż odrębność wyznaniową traktował jako podstawę specyficznej kultury żydowskiej.

Nota bene wizja Ziemi Obiecanej była kontrowersyjna z czysto religijnego punktu widzenia, ortodoksyjni Żydzi ostro zwalczali syjonizm, ponieważ miał on na celu ludzkimi siłami wypełniać zadanie przeznaczone dla Mesjasza. Jednak w początkach XX wieku właśnie na ziemiach polskich pojawił się ruch usiłujący pogodzić mozaistyczną ortodoksję z ideami syjonizmu, czyli misrachizm. Polscy syjoniści podejmowali także próby pogodzenia idei syjonizmu z socjalizmem. Wśród syjonistów ukształtował się odłam socjalistycznych syjonistów, którzy już podczas rewolucji 1905 roku powołali działającą w zaborze pruskim Żydowską Socjalno-Demokratyczną Partię Robotniczą „Robotnicy Syjonu” /Jidysze Socjalistisz-Demokratisze Arbeter Partaj Poale Syjon/, także w Galicji powstała niewielka partia Poalej Syjon.

Główny nurt syjonistów ukształtował się natomiast podczas I wojny światowej w 1916 roku, przybierając nazwę Organizacja Syjonistyczna w Polsce /Histadrut ha Cyjonit be Polonijah/.

W 1920 roku umiarkowany odłam socjalistycznych syjonistów wyodrębnił się organizacyjnie tworząc Światową Syjonistyczną Partię Pracy /Mafleget Awodah Cyjonit Hitachdut/. Zarówno Poale Syjon jak i Hitachdut reprezentowały u zarania II RP próbę syntezy idei syjonistycznej i socjalistycznej.

Idee socjalistyczne dotarły do Żydów na ziemiach polskich wcześniej, bo już w latach siedemdziesiątych XIX wieku. Ulegali jej zazwyczaj Żydzi zasymilowani lub podatni na asymilację. W latach dziewięćdziesiątych XIX wieku idee socjalizmu zyskały popularność wśród żydowskich robotników. Znajdujemy ich zarówno w szeregach PPS jak i SDKP zaboru rosyjskiego czy PPS-D w zaborze austriackim. Sztandarowym przykładem jest Leon Wasilewski. Pierwszą czysto żydowską organizacją był powstały w 1897 roku w Wilnie Powszechny Żydowski Związek Robotniczy Rosji i Polski /Algemener Jidyszer Arbeter Bund fub Rusland un Pojlen/, zwany powszechnie Bundem. W Galicji powołano w 1905 roku Żydowską Partię Socjalno-Demokratyczną, do której Bund przystąpił w 1920 roku, po tym jak cztery lata wcześniej wyodrębnił się z ogólnorosyjskiej centrali.

Ruch bundowski zdecydowanie odrzucał wizję masowej emigracji Żydów jak szkodliwą mrzonkę, uważając, że socjalizm przyniesie Żydom rozwiązanie wszystkich problemów społecznych i narodowych w krajach dotychczas zamieszkiwanych. Odmienne jednak od socjalistów polskich i rosyjskich, odmiennie też od będących pod ich wpływami socjalistycznych asymilatorów, Bund głosił potrzebę odrębności organizacyjnej żydowskich socjalistów i opracowania przez nich problemu rozwiązania kwestii żydowskiej na zupełnie innej podstawie niż asymilacja czy emigracja.

Programem tym stała się autonomia narodowo-kulturalna. Koncepcja tak rozumianej autonomii zrodziła się wprawdzie wśród socjalistów monarchii habsburskiej, ale w 1901 roku została przyjęta przez Bund, ponieważ zdawała się wyjątkowo dobrze odpowiadać skomplikowanym problemom rozproszonej ludności żydowskiej, pozbawionej określonego terytorium i zawsze pozostającej w charakterze mniejszości na obszarze imperium rosyjskiego. Autonomia narodowo-kulturalna miała stanowić uzupełnienie przyjmowanych przez Bund planów socjalistycznej przebudowy społecznej, o które socjaliści żydowscy mieli walczyć z wraz z socjalistami innych narodowości. Realizacja koncepcji autonomii narodowo-kulturalnej miała przyjść ze zwycięstwem socjalizmu jako warunkiem koniecznym, ale dostrzegano małe szanse jej wcześniejszej realizacji.

O podobną autonomię upominał się także Poale Syjon, ale traktował ją jedynie jako rozwiązanie tymczasowe, przed skupieniem ludności żydowskiej w socjalistycznej Palestynie.

Na marginesie żydowskiego ruchu socjalistycznym pozostawała utworzona w 1918 roku Żydowska Socjalistyczna Partia Robotnicza „Zjednoczeni” /Jidysze Socjalistisze Arbeter Partaj Ferajnigte/, tzw. „terytorialiści” Łączyli oni wizję przyszłej socjalistycznej rewolucji z ideą skupienia Żydów na określonym obszarze nie przesądzając czy ma być to Palestyna, czy mający autonomię region na ziemiach polskich czy rosyjskich.

Tendencja pragmatyczna odrzucała utopijne pomysły syjonistów i socjalistów, a jej przedstawiciele ustępowali im pola w aktywności politycznej. Dotyczyło to przede wszystkim nurtu ortodoksyjnego, mającego charakter religijny i zachowawczy. Miał on decydujący wpływ na szerokie kręgi ludności żydowskiej zwłaszcza w mniejszych miejscowościach, ale odgrywał znaczącą rolę także w ośrodkach wielkomiejskich, zwłaszcza wśród średniego i starszego pokolenia. Ortodoksi skupiali uwagę na obronie praw religijnych i szkolnictwa wyznaniowego, dążyli także do ochrony interesów ekonomicznych ludności żydowskiej.

Broniąc solidarności wewnątrz społeczności żydowskiej przeciwstawiali się zdecydowanie socjalistom głoszącym hasła walki klasowej. Mniej jednoznaczny stosunek zajmowali wobec syjonistów, a zwłaszcza tej ich części, która akceptowała rygoryzm religijny.

Ortodoksi nie przeciwstawiali się emigracji do Palestyny, ale sprawę tę uważali za uboczną w życiu społeczności żydowskiej. Domagali się, aby w samej Palestynie oprócz życia ludności żydowskiej na zasadach ścisłej wierności religii i tradycji.

Na ziemiach polskich ruch ortodoksyjny zorganizował się dopiero w 1916 roku pod nazwą Związek Prawowiernych, który w 1918 zmienił nazwę na Pokój Wiernym Izraelitom, a w rok później przyjął stałą nazwę Związek Izraela /Agudas Jisroel/. Aguda chociaż nie była partią polityczną w dosłownym znaczeniu, a raczej stowarzyszeniem o charakterze wyznaniowo-kulturalnym, podejmowała działania polityczne biorąc udział w wyborach parlamentarnych i samorządowych.

Podczas I wojny światowej pojawił się folkizm, nowy ruch polityczny przyjmujący tendencję pragmatyczną. W 1917 roku powstała Żydowska Partia Ludowa w Polsce /Jidysze Folks Partaj in Pojlen/. Folkiści reprezentowali dążenia laickie, dążąc do ograniczenia roli religii w życiu społeczności żydowskiej. Występowali przeciw ortodoksom, ale także przeciw syjonistom i socjalistom. Wysuwali program trwałej obecności Żydów w demokratycznym państwie polskim, łącząc go z przejętym od Bundu programem autonomii narodowo-kulturalnej dla ludności żydowskiej.

Partie żydowskie tendencji syjonistycznej i pragmatycznej jednoznacznie zaakceptowały powstanie II Rzeczypospolitej i podkreślały swą lojalność wobec niepodległego państwa polskiego.

Aguda i Misrachi koncentrowały się na poszukiwaniu kompromisu i współpracy, natomiast w Histadrut doszło do podziału na frakcję „Na Straży” /Al Hamiszmar/, która koncentrowała się na współpracy z innymi partiami mniejszości narodowych oraz „Czas budować” /Et Liwnot/ skupiającej się na propagowaniu i przygotowywaniu kadr dla emigracji do Palestyny co zbliżało ich do Agudy i Misrachi.

Postawy żydowskich socjalistów były natomiast bardziej zróżnicowane, ponieważ część działaczy uległa fascynacji rewolucją bolszewicką. Od Poale Syjon oderwała się skrajna lewica i w 1921 roku wstąpiła do KPRP, a komunistyczna frakcja Bundu w 1922 roku utworzyła Żydowski Komunistyczny Związek Robotniczy w Polsce /tzw. Kombund/, który, na życzenie Kominternu, w następnym roku także wstąpił w szeregi KPRP. Komuniści żydowscy zwalczali ideę niepodległości Polski, widząc w niej przeszkodę do połączenia się z rewolucyjną Rosją. Poważny udział żydowskich komunistów w ruchu komunistycznym zaowocował stereotypem „żydokomuny” żywym zarówno w okresie dwudziestolecia jak i obecnie, pomimo, że zdecydowana większość Żydów odnosiła się do komunizmu nieufnie i niechętnie pozostając w kręgu oddziaływania ortodoksów lub syjonistów.

W pierwszych latach II RP doszło do dalszego osłabienia żydowskiego nurtu socjalistycznego. Poale Syjon uległo rozbiciu na PS Lewicę, hołdującą wizji żydowskiej socjalistycznej Palestyny i deklarującą poparcie dla Rosji radzieckiej, oraz PS Prawicę reprezentującą idee demokratycznego syjonizmu socjalistycznego. Bund, osłabiony secesją, opowiadał się za demokratycznym socjalizmem i popierał niepodległe państwo polskie.

Partia Ferajnigte po secesji frakcji komunistycznej w 1922 roku zaprzestała samodzielnej działalności i połączyła się z secesjonistami z PPS tworząc Partię Niezależnych Socjalistów /późniejszą Niezależną Socjalistyczną Partię Pracy/.

W pierwszych latach II RP wszystkie partie żydowskie znalazły się w opozycji do bieżącej polityki rządu polskiego. Socjaliści krytykowali brak głębszych reform społecznych wysuwali hasła autonomii narodowo-kulturalnej /bundowcy, syjonistyczni socjaliści/. Opozycja ta nie kolidowała w najmniejszym stopniu z zasadniczym poparciem niepodległej państwowości polskiej przez żydowskich socjalistów, zwłaszcza po secesji grup komunistycznych.

W latach dwudziestych do poszukujących kompromisu Agudy i Misrachi dołączył Histadrut. Rząd Grabskiego w lipcu 1925 roku zawarł z Kołem Żydowskim w Sejmie nieformalne porozumienie zapewniające jego poparcie dla polityki władz.

Po zamachu majowym partie mające najszerszy zasięg wpływów w społeczności żydowskiej, zwłaszcza ortodoksi, podkreślały chęć współpracy z rządami sanacyjnymi. Wynikało to z dwóch powodów. Pierwszym było odsunięcie od wpływu na rządy endecji, tradycyjnie wrogo nastawionej do Żydów, drugim przekonanie mniejszości żydowskiej o niechęci piłsudczyków do antysemityzmu. Część działaczy Agudy wstąpiła do BBWR, a niektórzy kandydowali z jego list do sejmu w 1928 i 1930 roku. Swą lojalność podkreślały także Misrachi oraz Histadrut. W tej ostatniej powstała nowa frakcja, Syjoniści Rewizjoniści, której przywódcą i ideologiem był Włodzimierz Żabotyński, głosząca, że ruch syjonistyczny powinien unikać angażowania się w politykę polską, a tylko udzielać poparcia władzom polskim, o ile zajmą życzliwą bądź neutralną postawę wobec koncepcji syjonistycznych. Ich syjonizm cechował skrajny nacjonalizm. Za swe główne zadanie uważali przygotowanie i prowadzenie walki zbrojnej w Palestynie w celu utworzenia państwa żydowskiego w historycznych granicach. Życie państwowe zamierzali oprzeć na zasadach religijnych. Często cechował ich fanatyzm, a działalność prowadziła do militaryzacji szeregów, co stało w sprzeczności z demokratycznymi zasadami pozostałych frakcji.

Frakcja Et Liwnot skłonna była do współpracy dla zabezpieczenia narodowych i gospodarczych interesów żydowskich, natomiast frakcja Al Hamiszmar zastrzyła opozycję w miarę ujawniania się niechętnego stosunku sanacji do demokracji parlamentarnej, akcentując demokratyczny charakter syjonizmu i potrzebę demokracji dla obrony interesów żydowskich w Polsce. Podobne poglądy głosili folkiści, ale ich ruch rozpadł się i zupełnie stracił znaczenie.

W drugiej połowie lat dwudziestych wzrosły wpływy Histadrut, zalecającego żydowskiej społeczności utrzymanie solidarności narodowej. Podobne stanowisko zajmowała Poale Syjon Prawica, natomiast Poale Syjon Lewica odwoływała się do marksizmu i walki rewolucyjnej. Bund natomiast podtrzymywał swe dotychczasowe stanowisko zbliżając się do PPS, wspierając ją w antysanacyjnych działaniach opozycyjnych.

Obraz żydowskiego życia politycznego uległ istotnym zmianom w latach trzydziestych, co spowodowane było falą agresywnego antysemityzmu, a także skutkami wielkiego kryzysu gospodarczego, który ugodził we wszystkie warstwy społeczności żydowskiej.

Wyraźnemu osłabieniu uległa tendencja pragmatyczna, której główna przedstawicielka, ortodoksyjna Aguda, traciła wpływy, a jednocześnie zbliżyła się do syjonistycznego programu budowy społeczeństwa żydowskiego w Palestynie i popierała intensywnie hasła emigracyjne. Podobnym przemianom uległ ruch żydowskich liberałów, czyli folkistów, w efekcie czego tendencja pragmatyczna niemal całkowicie zanikła.

Wynikał to z faktu, że poważnie podważone zostały jej założenia, iż społeczność żydowska może trwale egzystować w Polsce uzyskując autonomię narodowo-kulturalną i religijną lub cieszyć się szerokim zakresem swobód obywatelskich i zagwarantowaną prawnie nienaruszalnością swej własności.

Aguda do połowy lat trzydziestych współpracowała z obozem sanacyjnym, jednakże zmiany zachodzące w nim po śmierci Piłsudskiego, a zwłaszcza stosunek Obozu Zjednoczenia Narodowego do kwestii żydowskiej uniemożliwił kontynuowanie tej linii.

Głębokie przemiany zaszły także w tendencji syjonistycznej, gdzie znacznie wzrosły wpływy Syjonistów-Rewizjonistów, którzy w 1931 roku całkowicie oderwali się od macierzystego Histadrut i utworzyli odrębny Związek Syjonistów-Rewizjonistów, a w 1935 roku zerwali nawet z Wszechświatową Organizacją Syjonistyczną i założyli własną, Nową Organizację Syjonistyczną, będącą de facto międzypaństwową partią. W roku następnym jeden z ich odłamów założył w Polsce konkurencyjną partię: Front Młodo-Żydowski. Jednocześnie gwałtownie rosły wpływy partii syjonistyczno-socjalistycznych.

Misrachi i Histadrut podtrzymywał w tym czasie swe zasadnicze założenia z lat poprzednich. Dążyły do umacniania świadomości narodowej wśród Żydów, propagując emigrację do Palestyny i jej kolonizowania celem utworzenia państwa żydowskiego. Misrachi akcentowało narodotwórczą funkcję tradycji i religii, dążąc, wspólnie z Agudą i frakcją Et Liwnot, do prowadzenia pozytywnej polityki w Polsce, polegającej na szukaniu kompromisów z rządami sanacyjnymi dla obrony narodowych i gospodarczych interesów społeczności żydowskiej. Natomiast frakcja Al Hamiszmar nadal akcentowała demokratyczny charakter syjonizmu podkreślając swą opozycję wobec rządów sanacyjnych.

Syjniści-Rewizjoniści wzmagali w tym czasie działania w samej Palestynie, angażując się przede wszystkim w aktywność organizacji zbrojnych Irgun Cwej Leumi oraz Hagana, podporządkowując tym celom wszelką działalność w Polsce. Wobec władz polskich zachowywali życzliwą obojętność, nie zrażając się niechętną polityką rządów sanacyjnych, którą uważali za korzystną dla swych planów emigracyjnych. Nota bene władze polskie udzielały poparcia projektom utworzenia państwa żydowskiego w Palestynie wspierając poufnie organizacje zbrojne Syjonistów-Rewizjonistów.

Największy rozwój w latach trzydziestych zanotowały partie usiłujące łączyć tendencje syjonistyczną i socjalistyczną, głównie Hitachdut i Poale Syjon Prawica, które we wschodniej Galicji zjednoczyły się w 1933 roku tworząc Zjednoczoną Partię Syjonistyczno-Socjalistyczną, a w skali kraju działały w porozumieniu Liga Pracującej Palestyny, do której w 1937 roku dołączyła PS Lewica.

Zarówno Hitachdut jak i PS Prawica uległy w latach trzydziestych pewnej radykalizacji, coraz wyraźniej odcinając się od niesocjalistycznych partii syjonistycznych i podkreślając swą sympatię dla demokratycznych dążeń w Polsce, ostro przeciwstawiając się wszelkim formom współpracy z rządami sanacyjnymi. Generalnie nie przejawiały one aktywności w polskim życiu politycznym w przeciwieństwie do pozostałych, które wzięły udział w wyborach parlamentarnych w 1935 i 1938 roku.

Paole Syjon Lewica w 1931 roku przeżył kolejny rozłam. We wschodniej Galicji grupa działaczy o poglądach komunistycznych dokonała secesji i wspólnie z secesjonistami z Bundu utworzyła Ogólnożydowską Partię Pracy /Algemene Jidysze Arbeter Partaj/, przybudówkę KPP. Działa ona legalnie do 1934 roku rozszerzając wpływ komunizmu wśród ludności żydowskiej. Sam Poale Syjon Lewica, po początkowej fascynacji komunistycznymi hasłami tworzenia Frontów Ludowych, nawiązał bliższą współpracę z partiami syjonistyczno-socjalistycznymi.

Partią, która w latach trzydziestych wzmocniła swoją pozycję był Bund, zwalczający wszelkie projekty syjonistyczne. Uczestniczył on najsilniej ze wszystkich partii żydowskich w polskim życiu politycznym, współpracując od początku lat trzydziestych z PPS. Ponadto od 1933 roku prowadził tajne rokowania z komunistami w celu utworzenia z nimi wspólnego frontu. Wprawdzie w latach 1934-35 obie partie zaprzestały wzajemnych ataków, jednak do uzgodnienia umowy nie doszło, wobec czego Bund kontynuował współpracę z PPS, zwłaszcza z jej lewym skrzydłem.

W drugiej połowie lat trzydziestych Bund, wobec narastających w Europie ruchów faszystowskich i zagrożenia wojną, znacznie mniej zajmował się problemami ludności żydowskiej, koncentrując się na ogólnych problemach politycznych.

W roku 1935 uznał się za socjalistyczną partię żydowskich robotników i organiczną część ruchu socjalistycznego w Polsce i na świecie. Z jednej strony uznawał, że kapitalizm znajduje się w stanie upadku, a z drugiej krytykował politykę Związku Radzieckiego, wzywając jednocześnie do współdziałania z nim oraz z międzynarodowym ruchem komunistycznym w walce z faszyzmem.

Bund przekonywał, że socjaliści zdobędą władzę siłą, wykorzystując w akcji formacje bojowe, opierając się na robotnikach i przyciągając do siebie rozczarowane kapitalizmem drobnomieszczaństwo. W jego wizjach w okresie przejściowym po zdobyciu władzy funkcjonować miała dyktatura proletariatu, kontrolowana przez masy robotnicze. Bund nie określał przyszłych form sprawowania władzy, ograniczając się jedynie do stwierdzenia, że system radziecki nie jest uniwersalny. W gospodarce przewidywał wywłaszczenie wielkiego przemysłu i handlu, finansów i komunikacji oraz przekazanie ich państwu, gminom i spółdzielczości. Wielką własność rolną zamierzał częściowo rozparcelować między chłopów, a częściowo przekazać spółdzielniom. Zakładał, że gospodarką zarządzać będą organa w skład których wejdą przedstawiciele państwa, producentów i konsumentów. Była to więc jedna z lewicowych utopii, starającej się znaleźć trzecią drogę między realnym komunizmem a demokracją parlamentarną i systemem gospodarki rynkowej.

Bund, odrzucając wizję syjonistyczną, zakładał, że dojdzie do upadku kapitalizmu i faszyzmu oraz do zwycięstwa socjalizmu, który przyniesie pełne równouprawnienie ludności żydowskiej na wszystkich polach. Wówczas dojdzie do przewyciężenia nędzy mas żydowskich i wprowadzona zostanie autonomia narodowa społeczności żydowskiej.

W końcu lat trzydziestych żydowskie życie polityczne cechowały trzy zjawiska: wygasanie tendencji pragmatycznej, polaryzacja tendencji syjonistycznej na nurt szowinizmu i militarystyki oraz nurt syjonistyczno-socjalistyczny, oraz poszukiwanie poprawy losu społeczności żydowskiej poprzez globalne rozwiązanie problemów ludzkości.

Literatura:

1. Chałupczak H., Browarem T.: *Mniejszości narodowe w Polsce w latach 1918 – 1995*, Lublin 2000.
2. Holzer J.: *Dwa stulecia Polski i Europy*, Poznań 2004.
3. Holzer J.: *Mozaika polityczna Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1974.
4. Tomaszewski J.: *Ojczyzna nie tylko Polaków. Mniejszości narodowe w Polsce w latach 1918 - 1939*, Warszawa 1973.
5. Tomaszewski J.: *Rzeczpospolita wielu narodów*, Warszawa 1985.